

KNJIGE

Марина Юрьевна Мартынова

ХОРВАТЫ — ЭТНИЧЕСКАЯ
ИСТОРИЯ XVIII—XIX ВВ.

Москва: Наука, 1988. 164 стр.

Iako je knjiga pod gornjim naslovom izišla iz tiska gotovo pred dvije godine, nažalost tek je nedavno (unatoč narudžbi) jedan primjerak stigao u ruke pisca ovih redova, Molimo čitatelje *Migracijskih tema* da shvate tu okolnost, te da oprostite eventualno kašnjenje u informiranju (bez obzira što krivnja nije sasvim naša). Ipak, smatramo da će prikaz knjige Marine Martinove biti i sada aktualan i dobrodošao, u prvom redu zbog tematike (etnička historija Hrvata u 18. i 19. stoljeću), te kvalitete rada.

Rad Martinove pokušava u sažetom obliku iznijeti i protumačiti osnovne tokove i obilježja koji su utjecali na stvaranje hrvatskog etnosa. Najviše pažnje, kako proizlazi iz naslova rada, posvećeno je razvitku u prošlosti i pretprošlom stoljeću. U knjizi se također ukazuje na relevantna zbivanja prethodnih stoljeća (čak od predslavenskih vremena), a ima i nekih opaski o pojavama u 20. stoljeću. Podaci na kojima autorica temelji svoju raspravu uglavnom potječe iz hrvatskoga i jugoslavenskog znanstvenog opusa, mada se navode i dodatni izvori iz ruske, njemačkojezične, talijanske, mađarske i poljske literature. Metodološki pristup može se označiti kao marksistički, s tim da je djelo razmjerno manje opterećeno citatima iz »klasičarske« i »klasike« marksizma, koji su nekada nesretno zamagljivali izvornost mnogih sovjetskih radova.

Inače, Martinova se oslanja na sovjetske teorije o etnogenezi te osobito uspješno primjenjuje model tzv. »etnodiferencirajućih obilježja« na hrvatske »subetničke« skupine. Osnovna postavka o »konsolidaciji« hrvatskog etnosa u naciju za vrijeme učvršćivanja kapitalističkih odnosa u drugoj polovini 19. stoljeća isto tako počiva na zasadama iz sovjetske (etno)historiografije, odnosno (historijske) etnologije. Može se reći da je takav zaključak u biti točan. Doduše, mnogo je više diskutabilna, pogotovu u odnosu na najnovije događaje u Hrvatskoj, tvrdnja

na kraju rada koja opredjeljuje suvremeni hrvatski narod kao »socijalističku naciju« (str. 156). Time je Martinova prihvatila nezgrapnu i po svemu sudeći danas deplasiranu razliku između »kapitalističkih« i »socijalističkih« nacija, koju su svojevremeno predložili drugi sovjetski istraživači. Međutim, vrijednost njezina rada ne može se osporiti zbog jednog gotovo usputnog, pa makar i zaključnog komentara. U cijelosti njezina knjiga predstavlja korektnu, opširno istraživanu studiju. Velik dio podataka koje Martinova iznosi poznat je u Hrvatskoj i Jugoslaviji, no njezina je sinteza svakako izvorna, a svakako je zanimljivo i poučno čitati kao jedan strani znanstvenik vidi »nas« (Hrvate — *neka mi se ovdje oprost* »kroato-centričnost«).

S time na umu prelazimo na pregled sadržaja pojedinih dijelova knjige.

U »Uvodu« autorica najprije govori o važnosti i aktualnosti problematike etnogeneze te o postavci sovjetske historijske znanosti o formiranju nacija u kapitalizmu. Tvrdi se da su etničke pojave uvjetovane socio-ekonomskim i političkim procesima, ali da se ujedno javlja i povratni učinak (dijalektička veza — str. 4). Zatim se »uvodi« tema monografije, uz primjedbu da je proces učvršćivanja kapitalističkih odnosa počeo u hrvatskim zemljama potkraj 18. stoljeća i da se prijelaz iz feudalizma u kapitalizam zbilo tijekom 19. stoljeća (str. 5). Slijedi nekoliko riječi o broju Hrvata u Jugoslaviji (prema popisu 1981) i tvrdnja da je proces formiranja hrvatskoga etnosa bio jedan od najsloženijih u Evropi (str. 6).

Prvo poglavlje (»Osnovne etape etničke historije hrvatskih zemalja u srednjem vijeku i novom vremenu«) zapravo je kratak ekskurs kroz hrvatsku povijest (i prapovijest).

Hrvatska se najprije označuje kao zemlja koja je bila naseljena još u dubokoj drevnosti (paleolitiku). Autorica spominje dolazak Ilira u brončanom dobu (od kraja drugog tisućljeća prije n.e.), zatim Kelta (oko 400. prije n.e.), grčkih kolonista (4. st. prije n.e.), Rimljana (od 229. prije n.e.), raznih germanskih i azijskih plemena (4—6. st. n.e.), a zatim iznosi tezu o dvjema sla-

venskim migracijama, te o dolasku Hrvata u dvadesetim/tridesetim godinama 7. stoljeća (str. 7—12). U tom kontekstu govori se o odrazu najstarijeg (»ilirskog«) substrata na doseljenike (str. 8), i o ostacima romanskoga (romaniziranog) življa poslije dolaska Slavena (str. 10—12). Slijedi osvrt na razdoblje (rano)srednjovjekovne hrvatske države (str. 13—15). »Na početku 12. st. Hrvatska je prestala postojati kao nezavisna država i tijekom mnogih stoljeća nije mogla vratiti sebi samostalnost (str. 15).« To je, prema autorici, bitno djelovalo na proces etničkog razvitka Hrvata (str. 17). No budući da su hrvatske zemlje »ušle u sastav« Ugarske pod nazivom »Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije« bile su donekle slobodne naspram ugarskih (u smislu »mađarske«) oblasti (str. 15). Ipak, Martinova kaže da je Slavonija bila više izložena mađarizaciji od ostalih hrvatskih krajeva (*ibidem*). Kao indikator mađarskog utjecaja postoji (navodno) »cijeli red elemenata materijalne i duhovne kulture« (obilježja nošnje, gradnja sela itd.) koji dosežu do južne granice Panonije, ali ne prelazi u južnije krajeve (*ibidem*). Moglo bi se, međutim, argumentirati da su neki ti elementi dio općepanonske ili panonsko-slavenske (dakle predmađarske, a ne mađarske) baštine. Za Dalmaciju Martinova utvrđuje da ju je »uzela« Venecija 1409. godine (str. 16). (Zapravo, znamo da je Ladislav Napuljski »prodao« svoja kraljevska prava nad Dalmacijom Mlečanima u toj godini.)

Opisujući lingvističku situaciju u Hrvatskoj do 15. stoljeća, autorica ističe široku (širu) rasprostranjenost čakavskog i kajkavskog narječja (str. 17). Takvo stanje, kao i politička shema, doživljuje promjenu u doba Osmanlijske ekspanzije. U nastavku Martinova spominje turski prodor do Mohačke bitke (1526), prijelaz Hrvatske pod vlast Habsburgovaca, migracije dinarskog stanovništva i zbijeg starosjedinila, stvaranje vojne krajine, pobjedu nad Turcima kod Siska (1593), mletačko-turske ratove, pravno odvajanje Vojne krajine od Hrvatske, ponovno sjedinjenje Slavonije s Banskom Hrvatskom (1741), širenje Vojne krajine, priključenje Dalmacije Habsburgovskoj monarhiji (1797), i kratko-

trajno razdoblje francuskih Ilirskih Provincija (1809—1815) (str. 17—21). Prelazeći na procese iz 19. stoljeća, autorica bilježi jačanje nacionalnooslobodilačkih pokreta u Austrijskoj monarhiji između 1820. i 1848. pokušaj spajanja Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom 1848. sudjelovanje Hrvata na strani vlasti u revoluciji te iste godine i uvođenje apsolutizma u Hrvatsku. Prenosi se stajalište Marxa i Engelsa o kontrarevolucionarnoj ulozi Hrvata (i Slovenaca) 1848. iako to Martinova obrazlaže činjenicom da su hrvatski i slovenski seljaci bili »socijalno zavisni« od Talijana i Mađara, i da su njihovi antitalijanski i anti-mađarski osjećaji bili jači od antinje-mačkih (str. 22). Razdoblje pedesetih i šezdesetih godina 19. stoljeća označuje se kao vrijeme »učvršćivanja kapitalističkog načina proizvodnje« (str. 23). Slijedila je Hrvatsko-ugarska nagodba (1868), koja je formalno potvrdila dio autonomije Hrvatske i Slavonije, a prema autorici bila »vrlo bitna za formiranje nacije« (str. 23). No veze između pojedinih dijelova Hrvatske još su uvijek bile slabije od njihovih veza s Ugarskom (Mađarskom) (str. 23—24). U posljednjim desetljećima 19. stoljeća razvija se borba između mađarona i stranke prava. Također raste antiaustrijsko raspoloženje. Na kraju 19. stoljeća »... postupno se ukrepljuju političke i ekonomske veze između Hrvatske, Slavonije, Dalmacije i Istre« te jačaju zahtjevi Hrvata Dalmacije i Istre za upotrebu narodnoga jezika i prisjedinjenje s Hrvatskom i Slavonijom (str. 24).

Nakon svoje skice hrvatske prošlosti, Martinova identificira nekoliko »smjerkaza na putovima formiranja hrvatske etničke zajednice«. Najstariji sloj (navodno) čini doprinos ilirskih plemena. Idući činitelj je antički, u prvom redu rimski element, koji se najviše čuvao u tradiciji romskih gradova Jadrana (str. 25). Između 7. i 9. stoljeća razvijaju se feudalni odnosi i državnost, iz kojih je nastala »ranofeudalna hrvatska narodnost«. Iduću etapu predstavlja razdoblje poslije gubitka nezavisnosti, kada dolazi do novih kulturnih i etničkih situacija. Osmanlijska ekspanzija potakla je prodor »inoetničkih« skupina, dok u Habsburgovskom okviru napreduje germa-

nizacija (str. 26). K tome, Martinova smatra da je jednako važno to što su Dalmacija, Slavonija i Hrvatska poslije ulaska u Austrijsko Carstvo formalno tvorili trojednicu, iako nisu zapravo bile sjedinjene (str. 26—27). Novu etapu u etničkom razvitku pokrenuo je kapitalistički tok pedesetih/šezdesetih godina 19. stoljeća, te priznavanje autonomije 1868. godine (str. 27).

Općenito, u prvom poglavlju svoje knjige autorica se drži okvira političke (i socijalne) historije kako su je izložili hrvatski i drugi povjesničari (u prvom redu Šišić). Iako nemamo nekih većih zamjerki na tekst, valja ukazati na stanovite nedostatke. Prvo, danas se teza o ilirskom prasloju u hrvatskim zemljama sve više sužuje. Naime, današnji arheolozi razlikuju neke drevne narode na hrvatskom prostoru (primjerice Liburne i Japode) od ilirske skupine, dok se poseban (neilirski) status daje i Panonima. Drugo, kada autorica govori o doseljavanju Hrvata, ona ih poistovjećuje sa slavenskim plemenom. O slavensvu povijesnih Hrvata teško da se može sumnjati. Međutim, znamo da postoje teze o neslavenskom (iranskom, turkijskom i drugom) sloju među prvobitnim Hrvatima, a to je u ovakvoj vrsti rada trebalo spomenuti. Treće, vrlo važna postavka o gubitku nezavisnosti srednjovjekovne Hrvatske ispada predjednostavna. Arpadovići su naslijedili samo hrvatsku krunu (bez obzira je li *Pacta conventa* bila naknadni fasifikat), dok su u zemlji dalje vladali hrvatski feudali iz redova kojih se upravo stvorila feudalna *natio Croatiae*. Ti su feudali poslije iskazali svoju (uvjetno rečeno) nezavisnost kad su prije Mađara (makar i formalno) izabrali dinasta iz roda Habsburgovaca. Trebalo je, čini nam se, navesti taj faktor, kao i ulogu (feudalnog) Hrvatskog sabora koji je uspio sačuvati barem osjenak hrvatske državnosti, bez koje bi zbivanja u 19. stoljeća zajecijelo tekla u drukčijem smjeru. Što se pak tiče Hrvatsko-ugarske nagodbe iz 1868. (kojoj autorica pridaje veliko značenje), valja dodati da je taj *kompromis* različito vrednovan u hrvatskoj povijesnoj znanosti.

U drugom poglavlju — »Subetnička struktura Hrvata krajem 18—19. sto-

ljeća« — Martinova se prebacuje na zanimljivu temu heterogenosti hrvatskoga etnosa. Kao bitne »etnodiferencirajuće« činitelje u Hrvata ona najprije ističe administrativno-teritorijalna razgraničenja stvorena u historijskom toku (podjelu na Bansku Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju i Vojnu kraljinu) (str. 31—33), i zatim lingvističke (dijalektalne) razlike (str. 33—38). Prema njezinu mišljenju razlike u narječju bile su, pored drugih razlika (u samosvijesti, kulturi itd.) jedno od najvažnijih obilježja hrvatskih subetničkih skupina (str. 38). U hrvatske subetnose, autorica nabroja Bezjake, Zagorce, Međimurce, Prigorice, Fučke, Čiče, Bodule, Bračane, Vlahe, Bunjevce, Šokce, Ličane, Gradišćanske Hrvatice, Hrvate u Bosni i Graničare (*ibidem*).

U pogledu prve navedene skupine — Bezjaka — Martinova se najviše oslanja na poznati etnološki rad Marijane Gušićeve (»Etnička grupa Bezjaka«, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, 1967, br. 43). U 18. i 19. stoljeću Bezjaci su navodno bili rasprostranjeni u tri područja: 1) u Istri i Slovenskom primorju, 2) u prigorju između Karlovca i Samobora, i 3) u području Sutle (tzv. Bezjačija) (str. 40). Martinova prenosi različita objašnjenja o porijeklu te skupine, uključivši tezu Gušićeve da su Bezjaci naslijedili keltski etnonim Bessenus, Bessius, Bussius (str. 41). Autorica sa svoje strane pretpostavlja da je kajkavski živalj sjeverozapadne Hrvatske jednak po porijeklu s Bezjacima, ali da je prihvatio geografske oznake — Zagorci, Prigorci i Međimurci — kad je ime Bezjak poprimilo pogrđni prizvuk (str. 44). Inače, Martinova kaže da se upravo u Hrvatskom zagorju, u 19. stoljeću — uslijed razvitka kapitalizma i prisutnosti razmjerno kompaktne mase stanovništva, nepodvrgnute denacionalizaciji — razvila jezgra hrvatske nacije (str. 43).

O subetnosima Fučaka i Čiča u Istri autorica iznosi teze o njihovu mogućem romanskom, slavenskom ili mješovitom porijeklu (str. 44—46). S druge strane, Bodule i Bračane opredjeljuje, u osnovi, kao otočke i obalne čakavce, s time da prvi naziv smješta u sjevernije, a drugi u južnije krajeve (sam Brač, Hvar, Vis i Korčula)

(str. 47). Dodajemo da takva upotreba naziva »Bračanin« odgovara više vanjskoj viziji (iz Splita!) negoli identifikaciji samih otočana.

Vlasi (Morlaci), Bunjevci i Šokci, ako možemo uopćiti autoričine zaključke, predstavljaju različite skupine štokavskih doseljenika. Naziv prvih prerastao je iz oznake za ostatke romanskih brđana u socijalnu kategoriju slavenskih Dinaraca, najprije u općem smislu, a zatim sa sve većim ograničenjem na pravoslavni živalj (str. 50—52). Što se pak Bunjevaca tiče, autorica navodi tri skupine: 1) u Dalmaciji — od Neretve do Velebiti, 2) u Hrvatskom primorju i Lici, i 3) u Bačkoj (str. 53). Na prvome području sami »Bunjevci« napustili su to ime, iako (srednjo)dalmatinski Srbi i dalje tako nazivaju susjedne katoličke ikavce (str. 54). Iznoseći različite prijedloge o porijeklu bunjevačkog subetnosa (od rijeke Bune u Hercegovini, s područja južno od Glamoča i Livna, iz Huma — »grada Bune«, po imenu pape Bonifacija, po nejasnom govoru/prema Erdeljanoviću/, po »bunjama«/nastambama/ ili pak »pobuni«/ustanku/; str. 54—58), Martinova zaključuje da se njihova izvorna domovina vjerojatno nalazila u zapadnim dijelovima Bosne i Hercegovine (str. 58). Ona također prihvaća (mnogo sigurniju) pretpostavku o Bosni kao staroj postojbini Šokaca (str. 60). S tim u vezi navodi podatak da je nakon pada Bosne u ruke Osmanlija oko 36.000 Šokaca prešlo na islam (*ibidem*).

Od drugih subetničkih skupina autorica spominje, kako rekosmo, Ličane, gradišćanske i bosanske Hrvate. Na identitet prvih navodno su djelovali oštri prirodni uvjeti u Lici, a zatim veliki priljev doseljenika (str. 58—59). Doduše, stanovništvo se ipak dijelilo u tri sloja: ličke starosjediocce čakavce, »pravoslavne Vlahe« (koje je Martinova trebala razlikovati od Hrvata zbog njihova današnjeg srpskog identiteta!), te bunjevc-katolike (većina stanovnika) (str. 59). I gradišćanski Hrvati razvili su se iz različitih skupina (čakavskih, kajkavskih i štokavskih preseljenika) (str. 62). No autorica tvrdi (donekle problematično!) da su bliški po porijeklu Šokcima (str. 65). Dakako, osnovni »etnodiferencirajući« činitelj u ovom primjeru su odvojenost

i život u inoetničkoj sredini (str. 65, 67). Život u specifičnoj (rekli bismo »historijsko-kulturnoj«) sredini (utjecaj islama!) drži se presudnim u stvaranju subetnosa bosanskih Hrvata (str. 62—63, 67).

Martinova nije opširnije obradila subetničke specifičnosti Graničara. Međutim, tvrdnja da se radi o posebnom vojnom staležu nalik ruskim Kozacima prilično je točna (str. 67). Ipak, kada je riječ o Graničarima, mislimo da bi valjalo ukazati na činjenicu da su u velikoj mjeri pripadali pravoslavnoj vjeri, i da su *po toj liniji* ubrzo stvorili srpsku etničku svijest. Autorica je inače zaobišla važnu i zanimljivu problematiku prožimanja i diferenciranja hrvatskih i srpskih etnosa na području Vojne krajine. No svjesni smo da bi ta tematika možda previše proširila koncept njezine knjige.

U zaključnom dijelu rasprave o hrvatskim subetničkim skupinama Martinova ustvrđuje da najstarije slojeve hrvatskog naroda čine govornici kajkavskog i čakavskog narječja (str. 63). U 18. i 19. stoljeću upravo se na prve odnosio etnonim »Hrvati« (str. 64), dok su čakavci (dotad — EH) bili uvelike podvrgnuti asimilaciji od strane štokavskih doseljenika (str. 65). Početak razvitka hrvatskih subetnosa autorica stavlja u feudalnu epohu (*ibidem*). Neke skupine slijedile su »genetski« tok (primjerice Bezjaci), a druge su nastale iz asimilacije inoetničkih, najčešće romanskih grupa (Vlasi, Čiči) (str. 66—67). Sve u svemu, složene peripetije balkanske povijesti dovele su do toga da razvitak hrvatskog etnosa nije protekao glatko, pa se tako i sam etnonim »Hrvat«, koji je u ranom srednjovjekovlju označavao žitelje dalmatinske Hrvatske, u 19. i na početku 20. stoljeća suzio na stanovništvo sjeverozapada (str. 67).

U cjelini, autoričino razlaganje primjera hrvatskih subetnosa zanimljivo je i informativno. O policitričnosti hrvatske etnije imali smo dosad malo sustavnih radova, što još više povećava vrijednost autoričina doprinosa. Uočili smo malo grešaka (osim one u karti na str. 39, koja stavlja Bračane na zadarske otoke!). Međutim, čini nam se da bi bilo potrebno uključiti još neke grupacije u skupinama sub-

etnosa. Žumberčani, Moliški Hrvati i Janjevci odmah nam padaju na pamet! Te tri skupine postojale su kao distinktni dijelovi hrvatskog naroda u razdoblju koje autorica promatra. U novije vrijeme izgleda da subetničke osobine poprimaju hercegovački Hrvati (između bosanskih i dalmatinskih dijelova hrvatske etnije), zatim Imočani (premda njihov razvitak također ima dublje korijene), i još neke skupine. S druge strane, moglo bi se reći da se sjeverozapadni Hrvati, koje Martinova dijeli na Zagorce, Prigorce i Međimurce, postupno stapaju u opću skupinu kajkavskih Hrvata (zajedno s Podravcima, Pokupljanima i drugim kajkavcima). Po svemu sudeći, regionalno (subetničko!?) povezivanje odvija se i među Istranima.

Na trećem poglavlju knjige, pod naslovom »Tradicionalno-običajna kultura Hrvata krajem 18—19. stoljeća«, nećemo se duže zadržati. Naime, ovdje se radi o regionalnokomparativnom pregledu etnografske građe iz hrvatske prošlosti (oblici gospodarstva, tipovi kuća, opisi nošnja, prehrambeni običaji pojedinih krajeva, strukture obitelji /zadruge/ i društveni običaji /svadbe, kalendarske svetkovine i sl./). Sva ta građa dobro upotpunjuje ono što je autorica prije rekla o subetničkim skupinama, a ujedno razotkriva (seljačku) podlogu na kojoj se razvio hrvatski etnos. Osim toga, znamo da su u Hrvatskoj etnologija, predodžbe o selu i seljačke stranke (!) imale posebno političko, pa i »etnogenetičko« značenje!

U četvrtom poglavlju — »Osnovni smjerovi etničkih procesa u Hrvatskoj u 19. st.« — Martinova razrađuje i dopunjuje postavke koje je iznijela u prethodnim dijelovima svoje knjige.

Kao osnovni činitelj opet se spominje rađanje kapitalizma. Devetnaesto stoljeće se određuje kao doba pretvaranja hrvatskog naroda u naciju, pri čemu je vođuću ulogu imao političko-ekonomski faktor (str. 139—140). Hrvatski narod je tada politički podjeljen — izvan Kraljevine Hrvatske i Slavonije ostale su Dalmacija, Istra, dio Vojne krajine, Međimurje (od 1860) i Hrvati Bosne i Hercegovine) str. 140). Važna pretpostavka za konsolidaciju nacije bila je tradicija drevne državnosti (tek se ovdje to ističe!), no taj

je proces bio dug i neujednačen, o čemu govori nastanak subetnosa u feudalnom dobu i sužavanje pojma »Hrvat« do početka 19. stoljeća samo na stanovnike, Zagrebačke, Varaždinske i Križevačke županije (str. 141). Osim toga, s lingvističkog stajališta (ili bolje rečeno s gledišta jezične politike — EH) u svim hrvatskim zemljama postojali su oblici dvojezičnosti — vladajući slojevi koristili su njemački, latinski, talijanski i djelomično mađarski (str. 142). Zatim, tridesetih i četrdesetih godina u Hrvatskoj i Slavoniji razvija se ilirski pokret. Nakon zabrane ilirskog imena (1843), u drugoj polovici 19. stoljeća uslijedilo je širenje hrvatskog etnonima na sve šire područje (str. 143).

Martinova spominje Gajev prijelaz s kajkavštine na štokavštinu, te prihvaćanje hrvatskoga jezika kao službenog u Hrvatskoj i Slavoniji 1847. (str. 144). Autorica ponovo kaže da je važni dio nacrtu građansko-nacionalnog pokreta bilo ujedinjenje svih hrvatskih zemalja (str. 144—145). Nakon slabljenja apsolutizma (1859—1860) nacionalni pokret se obnavlja; premda će postati službeni tek 1909, hrvatski jezik afirmira se u Dalmaciji (slavenske čitaonice, rad Matice dalmatinske); u Istri Hrvati dobivaju samoupravu (u Buzetu 1884, u Pazinu 1886), a zatim jezičnu ravnopravnost (1889) (str. 145—146). Ključnu ulogu u formiranju etničke svijesti autorica (sasvim s pravom pripisuje inteligenciji (str. 146). U nastavku ona prenosi misli A. S. Miljnikova da nacionalna ideja nije činila dio svjetonazora seljaka, iako su se baš u seljaštvu sačuvali običaji i jezik, a svojstvena im je bila i nacionalna svijest po kojoj su se dijelili od drugih narodnosti (str. 147). Narodna kultura postala je u razdoblju preporoda hraniteljica nacionalne samosvijesti (*ibidem*).

Martinova kaže da je u istraživanom razdoblju došlo do konsolidacije Hrvata s drugim narodima te do asimilacije inoetničkih skupina na hrvatskom području (str. 148). Među inoetničkim skupinama ona navodi Mađare, Nijemce i Srbe u Slavoniji; Srbe, Nijemce, Mađare i Rome (цыгане) u Vojnoj krajini; Talijane, Grke i Albance u Dalmaciji i Istri (str. 148—149). Pad udjela Srba u pojedinim hrvat-

skim krajevima potkrepljuje podacima iz Lakatoševe *Narodne statistike* (Zagreb, 1914). Zatim, na osnovi istraživanja sovjetskog povjesničara V. I. Frejdzona, autorica navodi da su se talijanski i talijanizirani zemljoposjednici, trgovci i intelektualci u Dalmaciji i Istri približili masi slavenskog stanovništva u drugoj polovini 19. stoljeća. Pokraj poglavlja Martinova izdvaja ulogu migracija (povezanih s razvitkom kapitalizma) koje su osobito promijenile nacionalni sastav gradova, povećavajući udio hrvatskog življa. Također u drugoj polovici 19. stoljeća poraslo je stanovništvo Hrvatskog zagorja i Slavonije, (dijelom — EH) zbog doseljavanja ljudi iz ekonomski zaostalih krajeva (Like, Prigorja i Međimurja). Migracije su u to vrijeme istom zahvatile Dalmaciju i Istru (str. 150).

Posljednja rečenica u poglavlju može se smatrati točna u *historijskom smislu*; naime da je »progresivni dio Hrvata težio svojoj nezavisnosti i savezu svih južnoslavenskih naroda« (str. 151).

U svom »Zaključku«, Martinova ustvrđuje da se rana etnička historija Balkana, i osobito Hrvata, može predstaviti kao sukobljavanje različitih socioekonomskih i etničkih sistema. »Na razvalinama tih međusobno se izmjenjujućih struktura (etničkih zajednica) oblikovala se amorfn masa olo-maka različitih gospodarskih tipova, jezika, običaja, naravi itd. Neophodna bila je jezgra, stožer, oko kojeg bi oni mogli pridobiti više ili manje izraženu strukturu... I takvom jezgrom, organizacijskim središtem bilo je suđeno da postane slavensko pleme Hrvata (str. 153).« Iz različitih ostataka plemena, i u borbi s nomadima, postupno su se stvorili novi etnički »organizmi«, pri čemu je važnu ulogu odigralo ranofeudalno hrvatsko kraljevstvo, koje je još u 19. stoljeću poslužilo kao simbol jedinstva Hrvata. Međutim, Martinova

dodaje da je Hrvatsko kraljevstvo bilo samo jedno od regionalnih središta u kojima se tada razvijao hrvatski etnos (*ibidem*). Poslije, kada su ta središta dostigla »stanovitu razinu zrelosti« u feudalizmu, prešlo se na etničku konsolidaciju i stvaranje nacije (str. 153—154). Kapitalizam je ubrzao taj proces. Pa ipak, za etničke konsolidacije došlo je do sudara različitih kulturnih utjecaja, a kulturne osobitosti su se nakalemile na geografske i prelomile preko njih. Nakraju su sve te međuo-visnosti ušle u sintezu, iako su se subetnički elementi i dalje sačuvali (str. 154). Autorica tvrdi da konkretna etnička historija Hrvata odgovara općoj tendenciji razvitka nacija, uz dodatak specifičnosti (spomenuta duga odsutnost vlastite države, podređenost državama različitim po kulturi, religiji i stupnju socioekonomskog razvitka, povezanost hrvatskih zemalja više prema van nego prema unutra itd.) (str. 155). Ali, unatoč tome, sačuvalo se etnonim — i kultura, koja je »u cjelini socioekonomskih i političkih faktora dovela do stvaranja hrvatske nacije« (*ibidem*).

Završnica rada, na što smo već upozorili, kaže da je »Danas hrvatski narod — ravnopravna socijalistička nacija SFRJ, koja ima razvijenu ekonomiju i kulturu, [i koja] uvjereno gleda u sutrašnji dan.« Slijedi dodatak da SR Hrvatska brižno čuva sve vrijednosti svoje drevne kulture, i to ne samo iza muzejskih vitrina, nego u središtu narodnog života (str. 156).

Eto, prikazali smo knjigu koju možemo, bez obzira na primjedbe koje smo bili dužni iznijeti, svakako preporučiti čitateljima. Stoviše, budući da je rad Martinove uspješan sažetak teme o nastanku hrvatske nacije, smatramo da bi bilo korisno da se prevede i na hrvatski jezik (*eventualno* uz stanovite korekcije i dopune na osnovi najnovijih istraživanja).

Emil Heršak